ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 107, Ağustos 2020, s. 361-383

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.43962>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
3.06.2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.08.2020

Muhammet Sefa POLAT

Selçuk Üniversitesi, Dilek Sabancı Devlet Konservatuvarı, Yüksek Lisans Öğrencisi
sefapolat787@gmail.com

XV. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE HİSÂR MAKÂMI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Öz

Türk Makam Müziği ses sisteminin temelini oluşturan sistematik nazariye'nin XIII. Yüzyılda Safiyyüddin Abdülmümin Urmevî tarafından oluşturulduğu bilinmektedir. Urmevî'den sonra Merâgî, bu sistemi kullanmış, sisteme şûbe kavramını ekleyerek geliştirmiş ve bu sistemi XV. yüzyıl Anadolu Edvâr yazarlarına ulaştırmıştır. Urmevî'de on iki ana makam ve altı âvâze bulunurken Merâgî, bu sisteme yirmi dört şûbe'yi eklemiş ve bu şubeler arasında onuncu sırada Hisar'a yer vermiştir. Böylelikle, Hisar makamı XV. yüzyılın başlarından itibaren müzik tarihimizdeki yerini almıştır. XV. yüzyılda Yusuf Kırşehrî, Hisar'ı âvâzeler içine almış ve sistemin yedinci âvâzesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Geçmişten günümüze makam seyirleri, dönemlere ve nazariyatçılara göre farklılıklar göstermektedir. Bu sebeple, XV. yüzyıldan günümüze kadar Hisar Makamı hakkında, nazarî kaynaklarda ve el yazmalarında bulunan bilgiler ve sınıflamalar incelenmiştir. Bu araştırmada, Hisar Makamı'na ait, nazarî kaynaklardaki bilgiler ile Klasik dönemden günümüze ulaşan Hisar eserler karşılaştırılarak makamın tarihsel süreçteki değişim çizgisinin ortaya konulması ve bu konuya yönelik ayrıntılı bir kaynak oluşturulması amaçlanmıştır. Araştırmada, doküman analizi yapılmıştır. Bu araştırma sonucunda, XIII. yüzyılda sistemci okulun kurucusu Safiyyüddin Abdülmümin Urmevî'de Hisar makamının bulunmadığı, bununla birlikte, Kutbüddin-i Mahmud Şirazî'de (ö. 1311) ilk kez Hisar makamının altıncı devir olarak yer aldığı, XV. yüzyılda Merâgî'nin (ö.

1435), ses sistemini on iki ana makam, altı âvâze ve yirmi dört şûbe temelinde ele aldığı ve Hisar makamını şubeler içinde gösterdiği, XV. Yüzyılda Yusuf Kırşehrî'nin, âvâze sayısını yediye çıkardığı ve Hisâr'ı yedinci âvâze olarak ele aldığı, ayrıca, karar ediş şekli olarak Merâgî ile aynı çizgide Kûçek karar edilmesi gerektiğini belirttiği, Kûçek karar etme biçiminin XVII.yüzyıla kadar devam ettiği, XVIII.yüzyıla gelindiğinde Kûçek karar etme biçiminden vazgeçildiği, Hüseyinî üzerinde (Zirgüleli) Hicaz unsurunun bulunduğu ve karara Nevâ perdesi kullanılmadan Hisâr-Çargâh-Segâh ve Dügâh perdeleri ile gidildiği, Hisar makamının XIII.yüzyıldan günümüze; Dügâh'ta Kûçek (Sabâ) + Hüseyinî'de (Zirgüleli) Hicaz ; Dügâh'ta Kûçeksiz (Dügâh-Segâh-Çargâh) + Hüseyinî'de Hicaz; Dügâh'ta Hüseyinî + Hüseyinî'de (Zirgüleli) Hicaz olmak üzere yaygın olarak benimsenmiş ve kullanılmış üç ana değişime uğradığı, sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hisar, Türk Makam Müziği, Makam

XV. A RESEARCH ON HİSAR MAQAM FROM CENTURY TO PRESENT

Abstract

XIII of the systematic theory, which forms the basis of the sound system of Turkish Maqam music. It is known to have been created by Safiyyüddin Abdülmümin Urmevi in the century. After Urmevi, Meragi used this system, developed it by adding the concept of branch to the system, and introduced this system to XV. century Anatolia edvar has delivered to the authors. While urmevi had twelve main authorities and six avases, Meragi added Twenty-four branches to this system, placing Hisar in tenth place among these branches. Thus, Hisar authority XV. since the beginning of the century, music has taken its place in our history. XV. in the century, Yusuf Kırşehrî took Hisar into the avaze and began to be used as the seventh avaze of the system. Maqam journeys from the past to the present differ according to periods and nazariatists. Therefore, XV. from century to present, information and classifications about Hisar Maqam have been examined in nazari sources and manuscripts. In this research, it is aimed to compare the historical sources of Hisar and the works of Hisar which have survived from the Classical period with the information of Hisar Maqam and to reveal the line of change in the historical process of the Maqam and to create a detailed source on this subject. The research carried out a document analysis. As a result of this research, XIII. Safiyyüddin Abdülmümin urmevi, founder of the systemist school in the century, did not have a Hisar Maqam, however, in Kutbüddin-ı Mahmud Shirazi (d. 1311). it was the first time that Hisar authority took part in the sixth cycle, XV. in the century Meragi (d. 1435), in which he dealt with the sound system on the basis of twelve main maqams, six avases and twenty-four branches, and demonstrated Hisar Maqam within the branches, XV. In the century, Yusuf Kırşehrî raised the number of avaze to seven and addressed Hisar as the seventh avaze, and also stated that Kucek should be decided in the same line as Meragi as the way of decision, the way of decision XVII.it continued into the century, XVIII. XIII of Hisar Maqam, where the kucek decision form was abandoned by the century, the (Zirgüleli) Hicaz element was found on Huseyni and the decision was made with Hisar-Çargah-Segah and Dügah curtains without the use of Neva curtain.from century to present; Kucek (Saba) in Dügah + (Zirgüleli) Hicaz in Huseyni; In dügah, three main changes have been widely adopted and used, namely not Kuçek (Dügah-Segah-Çargah) + Huseyni Hicaz; in Dügah, Huseyni + Huseyni (Zirgüleli) Hicaz.

Keywords: Hisar, Turkish Makam Music, Maqam

GİRİŞ

Türk Makam Müziği ses sisteminin temelini oluşturan ve sistematik nazariye olarak da adlandırılabilen sistemci okulun kurucusu Safiyyüddin Abdülmümin Urmevî'dir (Uygun,1999: 44). Bununla birlikte, Urmevî'den önce İslam dünyasında mûsikî nazariyatına da ir eserleri elimize ulaşan ilk müellif (Yakûb El-) Kindî (ö.866)'dir (Arslan, 2017: 1). Daha sonra Fârâbî (ö. 950) ile İbn-i Sîna (ö.1037) gelir. Ancak, Kindî, Fârâbî ve İbn-i Sînâ'da sistematik bir nazariyenin olmadığı bilinmektedir. Urmevî, sistematik nazariyesini, *Kitâbü'l-Edvâr ve Er-Risâletü's-Şerefiyye fi'n-Nisebi't- Te'lîfiyye* adlı eserlerinde açıklamıştır. XVIII. yüzyıla kadar edvârlarda, usûl ve makâmları daireler üzerinde göstermek gelenek olduğu için bu kitaplara "*Kitâb-ı Edvâr*" (daireler kitabı) adı verilmiştir (Uygun, 1999: 17). Bu edvârlar, yazıldığı dönemin kuramı hakkında hem makam anlayışı ve perde sistemleri hem de usuller ve ç algı düzenlerini anlatan bilgiler vermektedir.

Urmevî'den sonra sistemci okulun temsilcilerinden olan Kudbüddîn Mahmud Şirâzî (ö.1311)'nin yazdığı "*Durretü't Tac*" adlı eserde Hisâr, on iki makam içinde 'altıncı devir olara k' gösterilmiştir (Küçüköğçe, 2010, s.170). Sistemci okul içinde Merâgî'nin önemli bir yeri olduğu, Urmevî'nin on iki ana makam ve altı âvâze temelinde kurmuş olduğu sistemi geliştirdiği bilinmektedir. Merâgî, Urmevî'de olmayan şûbe kavramını ortaya çıkarmış ve şûbeleri, ter kipler gibi ele alarak yirmi dört şûbenin açıklamasını yapmıştır. Merâgî, yirmi dört şûbenin için de olan Hisâr'ı onuncu sırada göstermiştir. Ahmedoğlu Şükrullah'ın (ö. 1476) musiki risâlesind e Hisâr, elli dokuz terkip arasında yirmi dördüncü sırada olduğu görülmektedir. Sistemci okulun kurucusu olan Urmevî'nin takipçisi olan Fethullah Şirvani (ö. 1486), şûbe sayısı Merâgî'yle ay nı olup Hisâr'ı onuncu sırada belirtmiştir. Lâdikli Mehmed Çelebi'nin (ö.1500?) eserlerinde âvâ ze sayısının yediye çıktığı ve Hisâr'ın yedinci âvâze olarak işlendiği görülmektedir. Alishah bin Hacı Büke (ö. 1500?), Mukaddimetü'l Usûl adlı eserinde iki çeşit Hisâr olduğundan söz eder. Bi rinin Hisâr (pes C'siz), diğlerinin Hisâr-ı Asl (bakiyeli) isimleri ile dizilerini vermiştir.

XV. yüzyılda yazarı bilinen edvarlar yanında yazarı bilinmeyen edvarlar da günümüze k adar varlığını korumuştur. Bununla birlikte, her ne kadar hangi kuramcı tarafından yazıldığı bell i olmasa da, yazıldığı yüzyılın özelliklerini taşıması ve bu döneme ait önemli bilgiler içerdği bilinmektedir. Bu edvarlardan bazıları, '*Kitâb-ı Edvâr*' ve '*Rûh-Perver*' olarak gös terilebilir. Kitâb-ı Edvâr'da Hisâr, Elli sekiz terkîb arasında, on üçüncü olarak verilmiştir. Rûh-Perver'de ise, Hisâr yine hem yedinci âvâze olarak, hem de elli terkîb arasında kırk bir inci olarak açıklanmıştır. XV. yüzyıl yani Ladikli Mehmed Çelebi'nin isimlendirdiği "*iş erbabı* " dönemdir. Bu dönemin edvar yazarlarından olan Kırşehirli Yusuf bin Nizameddin (XV.yüzyıl), âvâze sayısını yediye çıkaran ilk isimlerin başında gelir. Altıdan yedi âvâze çıkaran Kırşehr i, Hisâr'ı yedinci âvâze olarak eklemiştir. Bedri Dilşad,bir tür nasihatnâme olarak tanımlayacağ ımız "*Muradnâme*"(1427)'yi dönemin padişahı olan II. Murad Han'a eserini hediye etmiştir. His âr'ı, eserinde belirtmiş ve Kırşehri'de olduğu gibi âvâzeler içinde yedincisi olarak göstermiştir. Hızır bin Abdullah (ö.1451)'da Hisâr, yedinci âvâze olarak yazılmış olupdiz isi hakkında bilgi vermemiştir. Dönemin musiki anlayışına benzer şekilde yazmış olan Kadızâde Mehmed Tirevî (ö. 1494), Hisâr'ı yedinci âvâze olarak açıklamıştır. XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Seydî, iş erbabı okulun görüşüyle benzerlik göstermektedir. Âvâzeleri yedi ol arak açıklayan Seydî, Hisâr'ı yedinci olarak tanımlar. Çengî Yusuf Dede (ö. 1670), 1645 ve 165 5 yılları arasında "*Risale i Edvâr*" adlı eserini yazmıştır. Eserin içeriği Kırşehirli ile benzerlik gösterdiği düşünülmektedir (Tıraşçı, 2017: 149). Hisâr'ı yedi âvâze içerisinde

yedincisi olarak belirtmiştir. Kökleri XV. yüzyıldan günümüze kadar varlığını koruyan Hisârma kâmı, günümüzdeki şekilleriyle en eski kaynaklarda görülen şekilleri arasındaki makam kullanımlarının nasıl olduğu araştırılmıştır. Bu bakımdan daha çok XV. yüzyıldan günümüze kadar olan kuramcıların yazmış oldukları eserler incelenmiştir.

Hisâr makamı incelenerek geçmişten günümüze göstermiş olduğu değişim ve dönüşümü arasında bir köprü kurularak makam kullanımı tarifsel olarak ortaya çıkartılması hedeflenmiştir. Yani genel anlamda kuramcıların belirlemiş oldukları oniki ana makamın sıralaması farklı farklı değişiklikler göstermektedir. Fakat sayı olarak aynı kalmıştır. Kimi kuramcılarda âvâze sayısı altı ya da yedi olarak verilmiştir. Şûbeler ise yirmidört adet olarak yazılmıştır. XV. yüzyılda yazılmış olan edvârları incelediğimizde makâmların açıklamalarından çok, terkîblerin oluşumu ve seyri hakkında söz edilmektedir. Terkîbler her kuramcıda farklılık göstermektedir. Makam dizisinin zenginleşmesi için şûbe ve âvâzelerin eklenmesi büyük önem taşımaktadır. Diziye eklenen şûbe ve âvâzeler edvarlarda ebced notası ile verilmiştir. Ayrıca, verilen bu dizileri günümüz nota yazısına göre aktarılmış şekilleriyle de gösterilmiştir. Bazı kuramcılar makamları sözleyir haliyle ve XIX. yüzyıldan günümüze kadar nazariyatçıların yapmış oldukları Hisâr makamıyla alakalı açıklamaları karşılaştırılarak, makamın oluşumu ve yapısı, çalışmamızın ekler kısmında yer alan notalarla belirtilmeye çalışılmıştır.

AMAÇ

Bu araştırma, XV. Yüzyıldan günümüze kadar olan süreç içinde Hisar makamının kullanım şekillerini belirlemeyi ve yüzyıllara göre nazari kaynaklardaki açıklanma biçimini günümüze ulaşan eserler ile karşılaştırarak makamın kaç grupta ele alınabileceğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda, aşağıdaki araştırma sorularına cevap aranmıştır.

-Hisar makamı, tarihte kaç türlü kullanılmıştır?

-Hisar makamı, yapı bakımından hangi grupta yer almaktadır?

-Hisar makamı seyir özelliği, yüzyıllara göre farklılık göstermekte midir?

ÖNEM

Bu araştırma, Hisar makamının tarihsel süreç içindeki değişim çizgisini ortaya koyması ve bu konuda ayrıntılı biçimde konuya yönelik bir kaynak teşkil etmesi bakımından önem taşımaktadır.

YÖNTEM

Araştırmada, tarama modeli kullanılmıştır. *‘Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu varolduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Bilinmek istenen şey vardır ve oradadır. Önemli olan, onu uygun bir biçimde ‘gözleyip’ belirleyebilmektir’* (Karasar, 2017, s.109). Bu kapsamda, XV. yüzyıldan itibaren Hisar makamı hakkında bilgi veren edvârlar incelenmiş ve burada yer alan Hisar makamı tanımları diğer yazılı kaynaklarla karşılaştırılmıştır. Ayrıca, günümüze ulaşan ve TRT repertuarında bulunan elli altı adet Hisar eserin seyir özellikleri de bu tanımlarla karşılaştırılarak gerek edvarlardaki Hisar makamı tanımı gerekse günümüze ulaşan Hisar eserler üzerinde içerik analizi yapılmış ve makamın seyir özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Belirlenen bu seyir özellikleri ile de makamın zaman içindeki değişim çizgisini ortaya koyabilecek bir sınıflandırma yapılmıştır.

1. Tarihsel Süreçte Hisâr Makâmı Tanımları

1.1. Safiyyüddîn Abdülmümin Urmevî'ye göre (1216-1294) Hisar:

XIII. yüzyılda Safiyyüddîn'de Hisâr makâmına yer verilmemiştir.

1.2. Kutbüddin-i Mahmud Şîrâzî'ye göre (1236-?) Hisar:

Şîrâzî'de makâm sınıflandırmaları; makâm, âvâze ve şûbe olarak verilmiştir. Şîrâzî'nin tanımladığı on iki makâm, beş âvâze ve dokuz şûbe ismidir. XIV. yüzyılda Şîrâzî'de Hisâr, altıncı devir olarak verilmiştir. Dokuz perdeden oluşan Hisâr makâmı dizisi Ebced nota yazısı si mgeleri ile aşağıdaki gibi verilmiştir (Levendoğlu, 2002: 10, 88).

A	C	h	H	Y	YB	YC	YV	YH
C	C	T	C	C	B	T	C	

Yukarıda yazılan perdeleri nota üzerinde gösterecek olursak:

Şekil 1. Şîrâzî'de Hisâr makâmı dizisi

Şîrâzî'nin vermiş olduğu dizi, Dügâh perdesi üzerinden yazıldığında, Kutluğ (2000; 331) 'e göre 'Eski Hisar' olarak sınıflandırılan türe büyük ölçüde benzemektedir. Yukarıda verilen dizi ile 'Eski Hisar' olarak da adlandırılabilen türün beşinci derecesi (Dügâh üzerinde), Şîrâzî'de 'Dik Hisar' olurken Eski Hisar'da Hüseyinî perdesi olarak kullanılmaktadır. Bu yapının, XIII. yüzyılda Şîrâzî'de kullanılmış gösterilmiş olmasından sonra XVII. yüzyılda tekrar bu yapıya dönmüş olmasına kaynak teşkil ettiği düşünülebilir.

1.3. Abdülkâdir Merâgî'ye göre (1360-1421) Hisar:

XV. yüzyılda dörtlü, beşli ve diğer bazı aralıkların ardına eklenmeleri devir adı verilen dizileri oluşturmuştur. Urmiyeli tarafından ilk olarak, "şedd", "âvâze", ve "mürekkebât" olarak üç grupta sınıflandırılan devirler, daha sonraki dönemlerde değişikliklere uğramıştır. Maragalı bu üç sınıflama içi değişikliğe uğramış olsa da devirler hep üç ana gruba ayrılmıştır. Maragalı'da bu üç ana grubun ismi; makâm, âvâze ve şûbe olarak isimlendirilmiştir (Bardakçı, 1986 : 63, 64).

XV. yüzyılda Merâgî'nin eserlerinde Hisâr, yirmi dört şûbe arasında onuncudur. Merâgî sekiz perdeden oluşan Hisâr şubesi perdelerini "H" perdesi üzerinde aşağıdaki gibi vermiştir: (Bardakçı, 1986: 73)

H	Y	YB	YC	YV	YH	K	KC
C	C	B	T	C	C	T	

Yukarıda yazılan perdeleri nota üzerinde gösterecek olursak:

Şekil 2. Abdülkâdir Merâgî’de Hisar makâmî dizisi

Merâgî’de verilen Hisar dizisinin, Şîrâzî’de verilen diziden farklı olduğu görülmektedir. Bu dizi, günümüzde olduğu gibi, Dügâh perdesi üzerinden yazıldığında Dügâh üzerinde Sabâ dörtlüsünün ve beşinci derece Hüseyinî perdesi üzerinde (Zirgüleli) Hicaz dörtlüsü olduğu görülmektedir. Merâgî’nin vermiş olduğu bu Hisar dizi anlayışının, XV. Yüzyıl Anadolu nazariyatçılarına rehberlik ettiği, XV. Yüzyıl Hisar tanımının Şîrâzî ekseninde değil Merâgî ekseninde oluştuğu söylenebilir.

1.4. Ahmedoğlu Şükrullah’a göre (1380/88-1470/89) Hisar:

Eserde yer alan oniki makâm, altı âvâze, dört şûbe ve ellialtı terkîptir. Hisâr elli altı terkipten yirmi ikincidir. Makam ve âvâze Maragalı ile aynı olup Şûbe ve terkipler farklıdır. Hisâr’ı sözel olarak şöyle anlatır: “Hisâr oldur ki Muaalif üzerine bir nağme ziyade ideler” (Kamiloğlu, 2007: 168, 91, 96, 126, 166).

Şükrullah’ın Hisar tarifinin yapı ve karar perdesi bakımından açıklayıcı bilgi vermediği görülmektedir.

1.5. Yazarı Bilinmeyen Edvarlarda Hisar Makamı

1.5.a. Kitâb-ı Edvar’da Hisar

XV. yüzyılın önemli edvâr yazarlarından bahsederken, yazarı bilinmeyen ancak bu yüzyıla ait oldukları kesin olarak anlaşılan edvârlar da bulunmaktadır. Bunlar “Kitâb-ı Edvâr” ve “Rûh-Perver” adlı eserlerdir. Kitâb-ı Edvâr’da on iki makâm, yedi âvâze, dört şûbe ve ellisekiz terkîb verilmiştir. Makâm, âvâze ve şûbeler daireler üzerinde açıklanmış, terkîblerin nasıl oluştuğu ve nerede karar ettikleri sözel olarak yazılmıştır.

Kitâb-ı Edvar’da Hisâr, hem âvâzeler arasında hem de terkîbler arasında sınıflandırılmıştır. Yedi âvâze arasında yedinci olarak verilmiş ancak herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Ellisekiz terkîb arasında ise on üçüncü olarak verilmiş ve şöyle açıklanmıştır: “Hisâr oldur ki Hüseyinî evinden Segâh göstere ine Gerdânide evinde karâr ide” (Cevher, 2004a: 12, 48).

Kitâb-ı Edvâr’da, Hisar makamının 15. Yüzyıl nazariyat anlayışı içinde, Hüseyinî üzerinde Segâh çeşnisini kullanması gerektiği belirtilmekle birlikte, karar perdesi ve bu bölgede hangi çeşniyi kullanarak karara gitmesi gerektiği konusunda bilgi verilmemektedir. Yine de, bu tanım kapsamında Hüseyinî üzerinde Segâh çeşnisini kullanması konusunda 15. Yüzyılın diğer önemli nazariyatçıları olan Bedr-i Dilşâd ve Hızır Bin Abdullah ile aynı bilgiyi vermesi bakımından önem taşımaktadır.

1.5.b. Rûh-Perver’de Hisar

Rûh-Perver’de ise yine oniki makâm, yedi âvâze verilmiş, şûbe sayısı yirmidörde çıkarılmış ve elli terkîb tanımlanmıştır. Eserde ayrıca yirmidört şûbeden her ikisinin bir makâm ile ilişkili olduğu belirtilmiş ve bunların adları sıralanmıştır. Hisâr, yine hem yedinci

âvâze olarak, hem de elli terkîb arasında kırk birinci olarak verilmiştir. Hisâr hakkında şöyle tarifte bulunmuştur: “*Hisâr oldur kim Hüseyinî âğâz idüp Segâh göstere Kûçek karâr eyleye*” (Cevher, 2004b: 11, 19, 40).

XV. yüzyılda Rûh-Perver’de Hisar için, Hüseyinî üzerinde Segâh göstermesi ve Kûçek (Sabâ’lı) karar etme bilgisi Hızır Bin Abdullah ve Bedr-i Dilşâd’ın görüşlerini yansıttığı ve aynı çizgide olduğu görülmektedir.

1.6. Bedri Dilşâd’a göre (1400-1476) Hisar:

Eserde yer alan oniki makam, yedi âvâze, dört şûbe ve ellidört terkîbtir. Bedri Dilşâd’ın “*Muradnâmesi*”sinde (1425) makamlar beyitlerle tarif edilmiştir. Hisâr makamıyla ilgili şöyle bir tarif bulunmaktadır.

“*Hüseyinî evinde Si-gâh eylese
Mu’allimlere iştibâh eylese
Şonın Kûçek eylese kılsa karar
Bu terkibün adı olupdur Hisâr*” (Ceyhan, 1994: 281)

XV. yüzyılın önemli bir şâiri ve nazariyatçısı olan Bedr-i Dilşâd’ın Hisar tarifinde, Hüseyinî üzerinde Segâh göstermesi ve Kûçek (Sabâ) karar etme bilgisinin Rûh-Perver’de ve Hızır Bin Abdullah tarafından verilen bilgiyle aynı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Hisar’ın Kûçek karar etme biçiminin ise yine 15. Yüzyıl nazariyatçısı Merâgî’ye dayandığı ve temellendirildiği söylenebilir.

1.7. Hızır Bin Abdullah’a göre (?-?) Hisar:

Eserde yer alan oniki makâm, yedi âvâze, dört şûbe, ellisekiz terkîb ve yüz kırkdört adet “*Garîb Terkîb*” tir (Özçimi, 1989: 50, 205).

Hızır Bin Abdullah, “*hüseyinî evinden segah göstere ine kûçek karâr ide*”¹ şeklinde Hisâr’ı tarif etmiştir. Hızır Bin Abdullah’ın Hisar tarifinde Bedr-i Dilşâd ve Rûh-Perver’de verilen tarif ile aynı çizgide olduğu ve karar etme şekli bakımından da Merâgî çizgisinde olduğu söylenebilir.

1.8. Yusûf Bin Nizâmeddin Kırşehrî’ye göre (?-?) Hisar:

Kırşehrî Edvarında makam, yedi âvâze, dört şûbe ve cins olarak bilinen musiki terimlerinin hepsi yalnız makam olarak geçmektedir. Ayrıca, bu musiki terimlerinin içinde yer almayan makamların terkiyat olduğunu belirtmiştir (Kamiloğlu, 1998: 22,23). Hisâr, âvâze içinde yedincisi olarak belirtilmiştir. Makam, âvâze ve şûbelerin dairelerle açıklandığı Yusuf Bin Nizâmeddin Kırşehrî’de bir sözel seyir tarifi bulunmamakla birlikte verilen dairede “*Büzürk ve Zirefkend’ü Kûçek’den Şehnâz ve Hisâr doğar*” bilgisi vardır (Levendoglu, 2002: 92). Yusuf Kırşehrî’de Hisar’ın Kûçek çeşnisi ile karar ettiği anlaşılmaktadır.

1.9. Fethullah Şîrvânî’ye göre (1417-1486) Hisar:

Şîrvânî’nin eserinde oniki makam, altı âvâze, yirmidört şûbeden söz etmiştir. Ancak Şîrvânî, risâlesinde sadece on iki ana makâmın dizi ve aralıklarını Ebced notası ile göstermiştir. Şîrvânî, *Mecelle fi’l-Mûsikâ*’sında yirmidört şûbenin içinde olan makamları yazmış fakat herhangi bir açıklama yapmadığını şu sözlerden anlamaktayız; “*Âvâzların ve şubelerin tafsilatlı bir şekilde anlatılmasında, bu risâlenin sayfaları yeterli değildir.*” Bu yüzden Hisâr hakkında bir açıklama yapılmamıştır (Akdoğan, 1996: 226). Bu sebeple, Fethullah Şîrvânî’nin dizisi verilm

¹ Bu tarif Bedri Dilşâd’ın, “*Muradnâmesi*”ndeki tarif ile benzerlik göstermektedir.

emiştir.

1.10. Lâdikli Mehmet Çelebi'ye göre (1450-1500) Hisar:

Hisar, Merâgî'ye göre yirmi dört şûbe içinde onuncu sırada, Yusuf Kırşehrî'den itibaren gelen nazariyatçılara göre yedi âvâze arasında beşinci olarak gösterilmiştir. Lâdikli Mehmet Çelebi, “*Er- Risâletü'l-Fethiyye*”si adlı eserinde Hisâr için, eski ve yeni bilginlerce iki farklı dizi verilmiştir. Eski bilginlerle, Merâgî'nin vermiş olduğu Hisâr dizisi aynıdır. Yeni bilginler ise, hem melodik bir seyir görüntüsü taşımış hem de seyirde içerdiği aralıklar bakımından da farklılık göstermiştir. Ayrıca oniki makâm, yedi âvâze, dört şûbe ve otuz terki olarak belirtmiştir (Tekin, 1999: 184, 191-203).

Son	A	C	h	V	Y	YA	YC	YA	Y	YA	Başlangıç
	C	C	B	Ah	B	C	C	B	B		

Zeynü'l-Elhân'da da aynı diziyi veren Lâdikli, makamın seyri tiz taraftan başlar diye belirtmiştir (Lâdikli, 1484; Ak. Levendoğlu, 2002: 90).

Yukarıda yazılan perdeleri nota üzerinde gösterecek olursak:

Şekil 3. Lâdikli'de Hisâr makamı perdeleri

Lâdikli Mehmet Çelebi'nin vermiş olduğu diziyi bakarak Rûh-Perver, Hızır Bin Abdullah ve Bedr-i Dilşâd ile aynı çizgide, Hüseyinî üzerinde Segâh gösterdiği ve Kûçek karar ettiği yönünde bir görüşe sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca, kararın Kûçek olması konusunda da Merâgî çizgisinde olduğu görülmektedir.

1.11. Alişâh Bin Hacı Büke'ye göre (?-?) Hisar:

Eserde oniki makâm, altı âvâze, yirmi dört şûbe, ilk defa “mürekkabât” adı ile üç terkîb ve yüz otuz üç devir verilmiştir. Büke ise Mukaddimetü'l-Usûl'ünde iki çeşit Hisâr olduğundan bahsetmektedir. Birinin Hisâr (pes C'siz), diğerinin Hisâr-ı Asl (bakiyeli) isimleri ile dizilerini vermiştir. Büke'de, Hisâr (pes C'siz), yedi dörtlüden yedincisi ile ondokuz beşliden dördüncüsünün birbirine eklenmesiyle meydana gelmiştir. Bu dizedeki perdelerin müz notasına yazılışı şöyledir (Çakır, 1999: 73-136).

A	C	h	Z	H	YA	YC	Yh	YH
C	C	C	B	T	C	C	T	

Yukarıda yazılan perdeleri nota üzerinde gösterecek olursak:

Şekil 4. Bûke'de Hisâr (pes C'siz) makamı dizisi

Ali Şah'ın verdiği Hisar (pes C'siz) dizisi, makamın karar etme biçiminin Kûçek karakterinde olduğuna işaret etmektedir. Ancak, Hüseyinî perdesi üzerinde ikinci tabaka olarak adlandırılan bölgede Hicaz yerine adeta geçmişte Nevruz, günümüzde Uşşak olarak adlandırılabilir yapı sadece Ali Şah'ta görülmektedir. Bu yönüyle, Ali Şah'ın verdiği Hisar (pes C'siz) dizisi, makamın yüzyıllara ve nazariyatçılara göre nasıl algılandığına dair fikir vermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. AliŞah'ın verdiği bu dizi, Safiyyüddin'in y etmişaltıncı² devrine ve Lâdikli'nin seksen ikinci devrine karşılık gelmektedir. Yalnız her ikisi nde de bu dizi isimlendirilmemiştir. Ali Şah, "Hisâr-ı Asl" olarak isimlendirdiği ikinci çeşit Hisâr şubesi perdelerini ise sekseninci devir olarak aşağıdaki gibi vermiştir: (Çakır, 1999: 73, 136)

Yukarıda yazılan perdeleri nota üzerinde gösterecek olursak:

Şekil 5. Bûke'de Hisâr-ı Asl (bakiyeli) makamı dizisi

Yukarıdaki dizi de Urmevî'nin sekseninci³ devri ile Ladikli'nin seksenaltıncı devrine karşılık gelen, yine onlar tarafından isimlendirilmeyen dizilerdendir. Bu dizinin "Hisâr (pes C'siz)" dizisinden tek farkı, Yh-YH perdeleri arasındaki tanini aralığını, ismindeki anlama uygun olarak C+B şeklinde ikiye bölmesidir. Böylece "YZ" perdesi ile bakiye aralığını içeren bir dizi oluşmuştur. Ali Şah'ın verdiği Hisâr-ı Asl dizisi incelendiğinde, beşinci derece (günümüzde Hüseyinî perdesi) üzerinde (Zirgülesiz) Hicaz dörtlüsü olduğu dikkati çekmekle birlikte, kararın Kûçek çeşnisi ile yapıldığı görülmektedir. Bu yönüyle de Ali Şah'ın Hisar makamına yönelik verdiği diziler önem taşımaktadır.

Bûke'de ayrıca âvâze ve şûbelerin perdelerinin ve isimlerinin açıklandığı tabloda verilen bir Hisâr dizisi daha vardır ki, bu iki diziden de farklıdır. Perdeleri aşağıdaki gibi verilmiştir: (Çakır, 1999: 136)

² Uygun, M.N., Safiyyüddin Abdülmü'min Urmevi ve Kitabü'l-Edvâr'ı, s.209.

³ Uygun, M.N., age, s.211.

A	C	h	V	T	YA	YC	YV
C	C	B	T	C	C	T	

Bu diziye bakıldığında, Merâgi ve Lâdikli’de verilmiş olan H perdesi üzerindeki Hisâr dizisinin, A perdesi üzerine aktarılmış halidir. Yukarıdaki perdelerin günümüz notasına aktarımı ise şöyledir.

Şekil 6. Büke’de Hisâr makamı dizisi

Ali Şah’ın verdiği bir başka Hisar dizisinde ise, beşinci derece üzerinde Zirgüleli Hicaz dörtlüsünün olduğu, karara Kûçek çeşnisi ile gidildiği anlaşılmaktadır. Bu son Hisar dizisine göre Ali Şah’ın, Lâdikli Mehmet Çelebi ve Merâgî ile aynı çizgide olduğu söylenebilir.

1.12. Seydi’ye göre (?-?) Hisar:

XV. yüzyıl nazariyatçılarından Seydi’de Hisâr, yedi âvâze arasında yedinci olarak verilmiştir. Eserde oniki makâm, yedi âvâze, dört şûbe ve ellisekiz terkîp mevcuttur (Arısoy, 1988: 100, 16). Hisâr şöyle açıklanmıştır:

“ ...

Hüseyni perdesinden baş götürür

Dügâhun perdesine iner oturur” (Arısoy, 1988: 118).

Seydi’nin verdiği bu Hisar tarifinde, makamın Hüseyinî perdesinden seyre başladığı ve Dügâh perdesinde karar ettiği bilgisinden başka bir ayrıntıya ulaşılamamaktadır.

1.13. Kadızâde Tirevî’ye göre (?-1494) Hisar:

Kadızâde Tirevî, on iki makam, dört şûbe ve yedi âvâzenin yedincisi olarak Hisâr’ı vermeye iş olup, kırksekiz terkibi ayrı ayrı seyirlerle belirtmiştir. Hisâr’ı şöyle izah eder: “*Hisâr oldur ki Hüseyinî hânesi üstündeki Segâh hânesinden âğâze idüb aşğa gidüb Hüseyinî Pençgâh ve Çargâh hânelerin seyr idüb inüb Segâh hânesinde karâr idersin Râstla Büzürg’den hâsıl olur amma âğâz itdüği hânedan yukarı tiz Râst ve tiz Dügâh hânelerin seyr ider işde Hisâr’ın seyri böyledir*” (Uygun, 1990: 39).

Kadızâde, yukarıdaki açıklamasında Hisâr’ın âvâzesinin Râst ve Büzürg makâmılarından oluştuğu bilgisini vermiştir (Uygun, 1990: 26). Hisâr’ın tiz bölgelere çıkmak istediğinde tiz Râst ve tiz Dügâh perdelerini, pest bölgelere inmek istediğinde ise Dügâh ve Râst perdelerini kullanır. Bu tanıma göre, Hisâr’ın kullandığı perdeleri aşağıdaki gibi gösterebiliriz:

Şekil 7. Tirevî’de Hisâr makamı perdeleri

Tirevî, Hisar tarifinde, makamın Hüseyinî üstündeki Segâh (günümüzde Eviç) perdesinden seyre başlayıp aşağıda Segâh perdesinde karar ettiğini belirtmektedir. Ayrıca, makamın pestte Rast, tizde Muhayyer perdelerine kadar bir hareket alanı olduğuna da işaret etmektedir. Tirevî’nin vermiş olduğu Hisar makamı seyrinin, gerek seyre başlangıç perdesi gerekse kullanılan çeşni ve karar perdesi bakımından sistemci okul içinde başka örneği olmayan bir tanımlama biçimi olduğu söylenebilir.

1.14. Çengî Yusuf Dede’ye göre (1605-1670) Hisar:

Risale-i Edvar, H. Sadettin Arel tarafından Musiki risalesi Millet Kütüphanesinde bulunan, bir mecmuadan istinsah edilmiş ve gün yüzüne çıkartılmıştır. Eseri (1645-1655) yılları arasında yazmış olduğu düşünülmektedir. Yazılan bu eser Anadolu’nun edvar ekolü olarak görülen Kırşehir’in (ö.1430?) bilgilerine göre mukayyet edilmiştir. Usullerin tamamını kullanan İtri, aynı şekilde Kantemiroğlu’nda da görüldüğü gibi Çengî Yusuf Dede’nin müzik risalesinde de de görülmesi, eserin dönemini belli etmesi açısından kıymetlidir. Daire-i ev vel oniki makam, daire-i sani yedi ağaze, daire-i salis dört şubedir, binaen musiki budur. Hisâr makamı için şöyle der; “*Hisar hüseyini ağaz edüb segah gösterüb kuçek karar eder*” (Uslu, 2015: 7, 15).

Yusuf Dede’nin Hisar tarifinin Bedr-i Dilşâd, Hızır Bin Abdullah ve Rûh-Perver ile aynı çizgide olduğu, makamın Hüseyinî üzerinde Segâh çeşnisi ile seyre girip Kûçek karar ettiği anlaşılmaktadır.

1.15. Kantemiroğlu’na göre (1673-1723) Hisar:

XVII. yüzyılda Kantemiroğlu’nun (ö. 1723) Kitâb-ı ‘İlmi’l-Mûsikî ‘alâ Vechi’l-Hurûfât adlı eserinde yapılan tarife göre öncelikle Hisâr’ın perde olarak Nevâ ve Hüseyinî arasında olduğu belirtilmektedir. Hisâr, Dügâh perdesinden seyre başlayıp, Segâh, Çargâh, Hisâr ve Hüseyini perdeleri ile seyrini göstermektedir. Yine aynı seslerle Dügâh perdesinde karar eder. Şehnâz perdesini tizlere çıktığı zaman kullanır. Kantemiroğlu, Şehnâz perdesinin Hisâr makamı için çok kıymetli olduğunu vurgulamıştır. Makamın tiz perdelerinden aşağı doğru inerken Muhayyer, Şehnâz, Evç, Hüseyini, Hisâr, Çargâh ve Segâh perdelerini kullanıp Dügâh perdesinde karar kılar (Tura, 2001: 78-79).

XVII. yüzyılın önemli bir nazariyatçısı olan Kantemiroğlu, Hisar makamının Dügâh perdesinden seyre başladığını, Hisar ve Şehnâz perdelerini kullandığını belirtmektedir. Bu bilgiler ışığında makamın, XVII. Yüzyılda, Kûçek çeşnisini bırakıp Hüseyinî çeşnisi ile karara gittiği söylenebilir. Bununla birlikte, güçlü perdesi olan Hüseyinî perdesi üzerindeki Zirgüleli Hicaz’ın kökeninin Lâdikli Mehmet Çelebi ve Merâgî’ye kadar uzanan bir geleneğe bağlanabileceği söylenebilir.

Aşağıda Ağa Mü’min’e ait olan eserin ilk hanesi ve teslimi verilmiş olup, Kantemiroğlu’nun tarifıyla örtüşmektedir.

1.16. Kutbü'n Nâyi Osman Dede'ye göre (ö. 1729) Hisar :

“*Rabı ı Tâbirât ı Mûsikî*” eserinde Hisâr yirmi dört şubeden sekizinci olduğunu yazmış ancak Hisâr ile ilgili herhangi biraçıklama yapılmadığı görülmüştür (Erguner, 1991: 70).

1.17. Tanburî Küçük Artin'e göre (?-?) Hisar:

Tanburî Küçük Artin'e ait olan Mûsikî Edvârî'nda Hisâr makamı için şu şekilde bir seyir tarifi verilmiştir (Judetz, 2002; Ak. Levendoğlu, 2002: 90).

Şekil 8. Tanburî Küçük Artin'de Hisâr makamı seyri

Tanburî Küçük Artin'in Hisar tarifinin, Hüseyinî üzerinde (Zirgüleli) Hicaz dörtlüsü olduğu, kararın Kûçek çeşnisi içinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Tanburî Artin'in, bu yönüyle Lâdikli Mehmet Çelebi çizgisinde görüş belirttiği söylenebilir.

1.18. Kemânî Hızır Ağa'ya göre (? – 1760) Hisar:

Hisâr, *Tefhimü'l Makamat*'da âvâzeler içinde yer almaktadır. Hisâr'ı şöyle tanımlar; “*Hisâr budur ki Hüseyinî gösterip Hisâr nim⁴i ile Bi Neva Çargâh ve Segâh'ı beyan, Dügâh'da tam karar eder*” (Tekin, 2003: 138).

Hızır Ağa'nın, Hisar tarifinde de makamın seyre Hüseyinî perdesinden başladığı, Hisar perdesinin gösterilerek Çargâh ve Segâh ile Dügâh perdesine Uşşak üçlüsüyle ya da bir başka ifadeyle Kûçek'siz / Sabâ'sız gelerek karar ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, makamın Hüseyinî perdesi üzerinde nasıl bir yapıyı kullandığı belirtilmemiştir. Ancak 18. Yüzyılın bir nazariyatçısı olarak Hüseyinî üzerindeki Hicaz unsurunu benimsediği ve uyguladığı muhtemeldir. Bu yönüyle de Hızır Ağa, Hisar makamı konusunda Kantemiroğlu ile aynı çizgide görüş belirtmiştir denilebilir.

1.19. Kyrillos Marmarinos'a göre (?-?) Hisar:

Hisâr makamı, “*Tefhimü'l Makamat*”da olduğu gibi Hüseyinî perdesiyle başlar, Hisâr perdesini kullanarak Hüseyinî, Evç ve Zirefkend⁵ ile Muhayyer'e çıkar. İnerken Şehnaz ve Hisâr perdeleriyle Çargâh'a iner, Sabâ gösterdikten sonra Dügâh perdesinde karar kılar (Levendoğlu, 2002: 95).

Kyrillos Marmarinos'da verilen Hisâr makâmı tanımı, Tanburî Küçük Artin'in eserinde verilen Hisâr makâmı tanımı ile örtüşmektedir.

1.20. Esseyid Mehmed Emin'e göre (?-?) Hisar:

Dügâh perdesinden başlayıp hemen Hüseyinî perdesine yönelerek yapılan seyir “*Der Beya n ı Kavâid i Nağme-i Perde-i Tanbur*”

da açıklanmış,Evc, Gerdaniye, Muhayyer ve isterse Tiz Nevâ'ya kadar çıkacağını belirtmiştir.Te krar Muhayyer'e gelip Sünbüle perdesini de gösterdikten sonra tam perdelerle Hüseyinî'ye iner. Daha sonra Hisâr, Çargâh ve Segâh perdeleriyle Dügâh'da karar verir. Seyrine devam etmek ist

⁴ Hisâr perdesi

⁵ Marmarinos'a ait olan risâlede çıkıcı tanbûr skalasında Gerdâniyye ile Muhayyer arasında bir perdedir.İnici skalada bu perde Şehnaz perdesidir.

erse Dügâh ve Bûselik perdesinden başlayarak Hisâr, Hüseyinî, Evç, Gerdâniye, Muhayyer perdelerini kullanır. Seyrini Şehnâz makamı gibi yapmak istediğinde, Muhayyer' den Tîz Bûselik ve Tîz Nevâ'ya kadar çıkar ve Evç yerine Acem perdesini alıp Hüseyinî'ye iner. Hisâr, Çargâh, Segâh perdeleriyle Dügâh'da karar kılar (Esseyid, ?1760, Ak. Levendoğlu, 2002: 95). Bu tarife göre günümüz notasına yazılmış şekli şöyledir;

Şekil 9. Esseyid'de Hisâr makamı perdesi

Yukarıda Muhayyer perdesine kadar olan perdeler, Kantemiroğlu'nun Hisar perdeleri ile örtüşmektedir. Bununla birlikte, Hüseyinî perdesi üzerinde Evç ve Gerdâniye perdelerini kullanması yönüyle Nâsır Dede'nin görüşlerini benimsediği, karara geliş biçiminin ise Kantemiroğlu, Hızır Ağa ve Nâsır Dede'nin görüşlerini yansıttığı söylenebilir.

1.21. Mehmed Hafid Efendi'ye göre (? 1811) Hisar:

Mehmed Hafid Efendi'nin verdiği tarif şöyledir; Hüseyinî gösterip Hisarnimi ile Nevasız Çargâh ile Segâh gösterip sonra Dügâhta karar eder (Uslu, 2001: 51). Hafid Efendi'nin bu tarifi, Hızır Ağa'nın Hisar seyri ile aynıdır.

1.22. Abdülbakî Nâsır Dede'ye göre (1765–1821) Hisar:

Tedkîk ü Tahkîk'de Hisar makamı, seyre Hisâr perdesiyle başlayıp Hüseyinî, Evç ve Gerdâniye'ye çıkar. Aynı perdeler ile tekrar Hisâr'a ve oradan da Çargâh, Segâh ve Dügâh'a iner. Bahsedilen şekilde Gerdâniye'ye çıkıp indikten sonra Muhayyer perdesinden Hicaz yapmaya başlayıp Hüseyinî perdesine gelince bir Hisâr ve bir Hüseyinî perdesi daha gösterip yine Çargâh ve Segâh perdelerine inerek Dügâh'da karar eder. Fakat, eserlerde, karar verirken Zirgûle perdesinin de eklendiği ve karara yakın Nevâ perdesinin de gösterildiği işitilmektedir (Tura, 2006: 47, 48).

XVIII. ve XIX. Yüzyılın önemli bir nazariyatçısı ve icracısı olan Nâsır Dede, Hisar makamı tarifinde sadece çağdaşları değil, sistemci okulun diğer nazariyatçıları ile de farklı görüşlere sahiptir denilebilir. Nâsır Dede, Hisar makamının karakteristik özelliklerinden olan Hüseyinî üzerindeki Hicaz unsurundan, Şehnâz perdesinden bahsetmemektedir. Fakat, bu konuya, 'Muhayyer perdesinden Hicaz yapmaya başlayıp Hüseyinî perdesine gelince' ifadesinden, bu bölgede Hicaz unsurunu kullandığı düşünülebilir. Yine de, Kantemiroğlu gibi, Şehnâz perdesinden ve öneminden bahsetmemesi düşündürücüdür. Ayrıca, dönemin eserleri içinde karara gelirken Nim Zirgûle perdesinin ve Nevâ perdesinin de işitilmesi sebebiyle bu perdelerin de makamın aslı yapısı içinde değerlendirilebileceğine yönelik bir görüş belirtmektedir.

Nâsır Dede'nin, Hüseyinî üzerinde Evç, Gerdâniye ve Muhayyer perdesini verme kaynağının Kadızâde Tirevî'ye dayandığı söylenebilir. Çünkü, Bu perdeler sadece Tirevî'de görülmektedir. Nâsır Dede'nin çağdaşı sayılabilecek Esseyid Mehmed Emin'in de bu perdeleri gösterdiği bilinmektedir. Ayrıca, Nâsır Dede'nin Esseyid Mehmed Emin'den etkilenmeyeceği, onun üzerinde bir nazariyatçı olduğu da söylenebilir.

1.23. Haşim Bey'e göre (?-1868) Hisar:

Haşim Bey'in verdiği tanımda Hisâr makamı, Hüseyinî, Acem, Şehnâz ve Muhayyer

perdeleriyle başlayıp aynı perdeler ile tekrar Hisâr perdesine gelir. Sonra Nevâ, Hüseyinî, Acem ile Gerdâniye'ye çıkıp yine bu perdelerle Neva'ya iner. Çargâh ve Segâh'ı kullanarak Dügâh'da karar verir (Yalçın, 2016: 163).

Haşim Bey'in tarifine göre makamın dizisini aşağıdaki gibi göstermek mümkündür.

Şekil 10. Hâşim Bey'de Hisâr makamı perdeleri

Haşim Bey, XVII. ve XVIII. yüzyıl nazariyatçılarının Hisar makamı dizisini sade ve yalın bir biçimde fakat ana hatlarıyla aynı çizgide olan bir görüş belirtmiştir. Hüseyinî üzerindeki Hicaz unsuru ve Dügâh perdesi üzerinde Uşşak / Hüseyinî çeşnisi içinde karara gitmesi, XIX. Yüzyıla gelindiğinde Hisar perdesinden sonra Nevâ'sız karara geliş biçiminin sona erdiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

1.24. Kâzım Uz'a göre (1872-1938) Hisar:

Kâzım Uz'da makamın başlangıç perdesi Hüseyinî'dir ve bu perde Hisâr perdesiyle güçlendirildiği için makam bu adı almıştır. Kâzım Uz'da Hisâr, seyrine Hüseyinî ve Hisâr perdesi ile başladıktan sonra Çargâh perdesini kullanarak Segâh'a iner ve bu perdeyi vurgular. Sonra Zirgüle perdesiyle Dügâh'da karar verir. Uz, bazı müzikçilerin, Zirgüle perdesinin makama dahil olmadığını söylediklerini de tarifine ekler (Uz, 1964; Ak. Levendoğlu, 2002: 97). Kazım Uz'un, Nâsır Dede'nin görüşlerini yansıttığı ve aynı çizgide görüş belirttiği söylenebilir.

1.25. Tanburî Cemil Bey'e göre (1871-1916) Hisar:

Tanburî Cemil Bey'de Hisâr, ayrıntılı olarak bir tanımda bulunmamıştır. Yalnız makamın Hüseyinî perdesinden başladığı ve karar ederken Zengüle perdesini kullandığını ifade etmiş aşâğıda dizide göstermiştir.

Şekil 11. Tanburî Cemil Bey'de Hisâr makamı dizisi

Tanburî Cemil Bey, karara giderken Bûselik makamını gösterebileceği ve böylelikle Hisâr Bûselik makamının oluşacağını belirtir (Cevher, 1992: 58).

Tanburî Cemil Bey'in, Nâsır Dede ve Kazım Uz çizgisinde görüş belirttiği söylenebilir.

1.26. Hüseyin Sâdeddin Arel'e göre (1880-1955) Hisar:

Arel'de Hisâr, mürekkep makamlar arasındadır. Hüseyinî perdesi üzerindeki Hicaz-Zirgüle dizisinin bir kısmıyla Dügâh perdesindeki Hüseyinî beşlisinin birleşmesiyle oluşmuştur. Donanımda sadece “si” koma bemol eklenir. Seyri inicidir. Hüseyinî perdesi üzerindeki Hicâz Z

irgüle dizisinde gezindikten sonra Dügâh perdesi üze rindeki Hüseyini beşlisine geçerek Dügâh' da karar eder.

Arel'e göre Hisâr makamını oluşturan diziler şunlardır: (1990: 329).

Şekil 12. Hüseyinîde Zirgüleli Hicâz dizisinden bir kısım

Şekil 13. Dügâh'da Hüseyinî beşlisi

Arel'in, Hisar makamına dair verdiği bilgilerin XVII. ve XVIII. yüzyıl Hisar seyir özellikleri yanında XIX. yüzyıl nazariyatçısı Haşim Bey'in görüşlerini ana hatlarıyla yansıttığı söylenebilir. Hüseyinî üzerindeki Hicaz unsuru ve Dügâh üzerinde Uşşak / Hüseyinî çeşnisini vurgulaması yönüyle sistemci okulun çeşitli nazariyatçıları ile aynı görüşte olduğu söylenebilir.

1.27. Yakup Fikret Kutluğ'a göre (1917 – ?) Hisar:

Arel'in öğrencisi olan

Kutluğ, *“Türk Musikisinde Makamlar”* adlı kitabında Hisâr makamını üç grupta ele almış, ‘En Eski Hisar, Eski Hisar ve Yeni Hisar’ olarak tarif etmiştir.

Kutluğ’a göre, Merâğî’nin vermiş olduğu Hisar dizisi içinde yer alan Nim Hicaz (#DO) ve Evç (#FA) perdelerinin doğru analiz edilmesi gerekmektedir. Bu perdeler ,ve En Eski Hisar makamı hakkında şu bilgiler verilmektedir: *“Evç perdesini küçük mücennep aralığı olarak görür ve kabul edecek olur isek, Hüseyinî üzerindeki Hicaz makamının çeşnisi kendiliğinden ortaya çıkarılmış olacaktır. Bu itibarla Evç perdesinin aynen değil Dik Acem perdesi şeklinde görülmesi gerekmektedir. Nim Hicaz perdesine gelince, bu perdenin (RE) bakiye bemolüne tekabül ettiği düşünülürse, Hisar makamının seyrinde (RE) bakiye bemolünün gösterdiği Sabâ perdesinin kullanılması icap edeceği ortaya çıkar”* (2000: 330).

Kutluğ'a göre, Eski Hisar makamı:

“Hızır Bin Abdullâh’ın Hisar makamı, bu dönemde (İtrî – Hâfız Post) yerini, yeni bir Hisar dizisine çevrilmiş, ve Hisar dizisi şu şekli almış oluyor : Kûçek makamı yerini Hüseyinî makamına bırakmış oluyor... Hüseyinî üzerinde, Zîrgüleli Hicaz makamı yerine Hicaz Hümâyûn makamı kullanılmaktadır” (2000: 331).

Kutluğ'a göre, Yeni Hisar makamı:

“Hisar makamı genelde çıkıcı inici bir seyir gösterir. Hisarın karar perdesi Dügâh, güçl ü perdesi Hüseyni, tiz durak perdesi Muhayyer’dir. Genelde, Hisar perdesi (#Re) gösterilerek, Hüseyni açılır. Hüseyni üzerinde, Zirgüleli hicaz makamı içinde ilk dolaşım yapılır. Bu arada Dik Acem üzerinde belli vurgulamalarda bulunulur. Bu tür vurgulamalar, Hisar makamının özelliklerinden sayılır. Zirgüleli Hicaz gösterilişi olgunlaştıktan sonra Hüseyni’ye geçmek için, Hisar perdesi kaldırılır. Neva gösterilir ve Çargâh, Neva, Hüseyni sesleri içinde kısa da olsa dolaşımlar yapılır...Karara doğru, Rast perdesi, yeden perdesi olarak pek çok eserde gösterilmiştir (2000: 329). Yeni Hisar makamının,

Hüseynî üzerinde Zirgüleli Hicaz dizisine Dügâh'ta Hüseynî dizisinin eklenmesiyle oluştuğu, Hüseynî (güçlü) perdesinden seyre giren Hisar'ın karakteristik bir özellik olarak Hüseynî çeşnisi ile Rast perdesi yedeni ile karar ettiği belirtilmektedir.

Şekil 14. Hüseynî'de zirgüleli hicaz

Şekil 15. Dügâh'ta hüseyini beşlisi

SONUÇ

XIII. Yüzyıldan günümüze kadar olan süreç içinde Hisâr makamının gelişim ve değişim çizgisinin ele alındığı bu araştırmada;

1)XIII. yüzyılda sistemci okulun kurucusu Safiyyüddin Abdülmümin Urmevi tarafından yazılan Kitâbü'l Edvar ve Şerefiyye adlı eserlerde Hisar makamının bulunmadığı, bununla birlikte, XIII. yüzyılın bir başka nazariyatçısı olan Kutbüddin-i Mahmud Şirâzî'de (ö. 1311) ilk kez Hisar makamının altıncı devir olarak yer aldığı,

2) XV. yy.da Merâgî'nin (ö. 1435), ses sistemini on iki ana makam, altı âvâze ve yirmi dört şûbe temelinde ele aldığı ve Hisar makamını şubeler içinde gösterdiği,

3) Hisar Makamı dizisini Şirâzî, (A) perdesi üzerinde Hisâr yazaken, Merâgî'nin (H) perdesi üzerine yazdığı,

4) XV. Yüzyılda Anadolu coğrafyasında yaşamış edvâr yazarlarından Yusuf Kırşehrî'nin, âvâze sayısını yediye çıkardığı ve Hisâr'ı yedinci âvâze olarak ele aldığı, ayrıca, Hisâr'ın karar ediş şekli olarak Merâgî'nin vermiş olduğu Hisar dizisini yansıtan biçimde Kûçek karar edilmesi gerektiğini belirttiği,

5) XV. yüzyılda Yusuf Kırşehrî'den sonra Hızır Bin Abdullah ve Bedr-i Dilşâd'ın, Hisâr'ı yedi âvâze içinde ele aldığı ve aynı tarifi verdiği, karar ediş biçimi olarak da Yusuf Kırşehrî ve Merâgî gibi Kûçek karar ettirdiği,

6) XV.yüzyıl Anadolu nazariyatçılarının Şirâzî yerine Merâgî'nin görüşlerini benimsemiş olmasının, Merâgî'nin eserleri olan Câmîü'l-Elhân ve Makâsıdü'l-Elhân'ın, Anadolu coğrafyasına daha erken ulaşması nedeniyle Anadolu nazariyatçılarının bu eserleri referans kaynak olarak aldığı,

7) XV.yüzyıl nazariyatçıları Anadolu nazariyatçıları Merâgî ve Yusuf Kırşehrî'nin sadece karara gidiş yönüyle, Hızır Bin Abdullah ve Bedr-i Dilşâd'ın ise Hisâr makamı anlayışının tamamen XVII. yüzyıl nazariyatçısı Çengi Yusuf Dede'ye (ö.1670) kadar devam ettiği,

8) XVIII.yüzyıl nazariyatçısı Kantemiroğlu'nun, öncelikle Hisâr'ın perde olarak Nevâ ve Hüseynî arasında yer aldığını ve Hüseynî üzerindeki Hicaz çeşnisini vurgulayan biçimde

Şehnâz perdesinin önemini belirterek Merâgî'nin vermiş olduğu Hüseyinî üzerindeki yapıyı benimsediği,

9) Tanburi Küçük Artin ve Kyrillos Marmarinos'un aynı Hisar tarifinde aynı çizgide olduğu ve karara geliş biçimi olarak XV.yüzyılı yansıttığı,

10) XVIII.yüzyıla gelindiğinde Kûçek karar etme biçiminden vazgeçildiği, Hüseyinî üzerinde (Zirgüleli) Hicaz unsurunun bulunduğu ve karara Nevâ perdesi kullanılmadan Hisâr-Çargâh-Segâh ve Dügâh perdeleri ile gidildiği,

11) Nazariyatçıların, makamlara dair görüşlerini oluşturma konusunda kendilerine referans olarak edvâr yazarlarının görüşlerini aldığı, bu konuda da gelenekçi bir yaklaşımla, Müslim ve gayri Müslimlerin kendi gelenekleri içinde yer alan nazariyatçıların izinden gittiği,

12) Edvârlarda Hisar makamı tarifi için genellikle sözel seyir tanımları ile başlangıç perdesinin belirtildiği, başlangıçta ve karara giderken seslendirilecek olan perdelerin vurgulandığı,

13) XVIII. Yüzyılda Kantemiroğlu ile birlikte Hisâr makamının, daha önceki sınıflamalardan farklı olarak makam ve terkip olarak sınıflandırıldığı,

14) Hisar makamının XIII.yüzyıldan günümüze kadar olan süreç içinde; Dügâh'ta Kûçek (Sabâ) + Hüseyinî'de (Zirgüleli) Hicaz ; Dügâh'ta Kûçeksiz (Dügâh-Segâh-Çargâh) + Hüseyinî'de Hicaz; Dügâh'ta Hüseyinî + Hüseyinî'de (Zirgüleli) Hicaz olmak üzere yaygın olarak benimsenmiş ve kullanılmış üç ana değişime uğradığı, sonuçlarına ulaşılmıştır.

KAYNAKLAR

- Akdoğan, B. (1996). Fethullah Şirvani ve Mecelletü'n fi'l Mûsika, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arel, H. S. (1990). Türk Mûsikîsi Nazariyatı Dersleri, Haz. Onur Akdoğu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Arısoy, M. (1988). Seydî'nin El Matlâ Adlı Eseri Üzerine Bir Çalışma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arslan, F. (2017). Safiyyüddin-î Urmevî ve Şerefîyye Risâles, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- Bardakçı, M.(1986). Maragalı Abdülkadir, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- Cevher, H.(2004). Kitâb-ı Edvâr, İnceleme-Günümüz Türkçesi-Çeviriyazım ve Esas Metin, Can Basımevi, İzmir.
- Cevher, H.(2004). Rûh Perver, İnceleme-Günümüz Türkçesi-Çeviriyazım ve Esas Metin, Sade Matbaacılık Ltd. Şti. İzmir.
- Cevher, H.(1993). Tanburi Cemil Bey- rehber-i mûsikî, EÜDTMK Yayınları No: 9, İzmir.
- Ceyhan, A., (1997). Bedr-i Dilşâd'ın Muradnâmesi I-II,M.E.B.Yayınları, İstanbul.
- Çakır, A.(1999). Alişah bin Hacı Bûke (?-1500)'nin Mukaddimetü'l Usûl Adlı Eseri, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erguner, S.(1991). Kutb-ı Nayı Osman Dede ve Rabt-ı Ta'birat ı Musiki, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Kâmiloloğlu, R.(2007). Ahmedoğlu Şükrullah ve Edvâr-ı Mûsikî Adlı Eseri, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kâmiloloğlu, R.(1998). Şehri Kırşehri El-Mevlevi Yusuf İbn Nizameddin İbn Yusuf Rumi'nin Risale'i Musikisi'nin Transkribe ve Degerlendirilmesi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Karasar, Niyâzi. (2017). Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara
- Kutluğ, Y. F.(2000). Türk Mûsikîsinde Makâmılar İnceleme,Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Küçüköğke, Ö. (2010). XV. Yüzyılda Makâmılar, Doktora Tezi, İzmir.
- Levendoğlu, O. (2002). XIII. Yüzyılda Günümüze Kadar Varlığını Sürdüren Makâmılar ve Değişim Çizgileri, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Özçimi, S. (1989). Hızır Bin Abdullah ve Kitâbü'l-Edvâr, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tekin, A.(2003). Hızır Ağa'nın 'Mûsikî Risâlesi' isimli yazma eserinin transkripsiyonu ve dönemin edvarları ile mukayesesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Tekin, H. (1999). Ladikli Mehmet Çelebi ve Er-Risaletü'l Fethiyyesi, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Tıraşçı, M.(2017). Türk Mûsikîsi Nazariyatı Tarihi, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- Tura, Y. (2006). Tedkik ü tahkîk. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Tura, Y. (2001). Kitâbu İlmü'l-Mûsikî Alâ Vechi'l-Hurufat, c.I, İnceleme-Edvar (Tıpkıbasım-Çevriyazı-Çeviri notlar), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Uslu, R.(2015). Risale'i Edvar Yusuf Dede, Çengi Yayınevi, Ankara.
- Uslu, R.(2001). Mehmed Hafid Efendi ve Musiki, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- Uygun, Nuri. (1990). Kadızade Tirevi ve Musiki Risalesi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uygun, Nuri. (1999). Safiyyüddin Abdülmü'min Urmevi ve Kitabü'l-Edvarı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- Yalçın, G. (2016).19.Yüzyıl Türk Musikisinde Haşim Bey Mecmuası,(Birinci Bölüm Edvar), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara.

Ekler

Ek : 1

HİSÂR BESTE

Câm lâ'lindir senin âyine rûy-i enverin

İtrî
(1640-1711)

Ca mi la lin
A dı var ca
Kin hu ma rî
dir mî se ce nîn a yi yine
ol muz ey sa kâ kîğa
ru i yi en en ve
i iss ken ken
ra ba key keyve
rin a yi ne
rin a sa yi ne
rin sa ru i yi en ve
ra is ken de
ra bi kev se
rin vey son nuş nuş den
vey vey vey

Notanın kaynağı: <https://devletkorosu.com/nota-arşivi.html>

Ek: 2

HİSÂR BESTE

Yâr gubar-ı hâkifayin çeşmime kühili cevahirdir

SUL: ZENCİR

BESTE: ÇİROZ MEHMED AĞA

Yâr gu bâ rı hâ
hâ hâ ki pa
pa yin çeş
mi me kû hi li ce va va
hir hir dir
Ye le lel li lel le le le le
lel li öm rûm ya lâ ye le lel
lel le lel li ya küh
li ce va hir
dir

Notanın kaynağı: <https://devletkorosu.com/nota-arşivi.html>

Ek: 3

HISAR ŞARKI Dede Efendi

Alrak

A zā lim ka nı ma gir dın

yaktın be ni ha rāb et

tin

Notanın kaynağı: <https://devletkorosu.com/nota-arşivi.html>

381

Ek: 4

māhi nev. gibi " *Hariz Past*

Hisar - Bâkî cā

māhi nev. gibi

Notanın kaynağı: <https://devletkorosu.com/nota-arşivi.html>

Ek: 5

Notanın kaynağı: <https://devletkorosu.com/nota-arşivi.html>

Ek: 6

Notanın kaynağı: <https://devletkorosu.com/nota-arşivi.html>

Ek: 7

Hisar Peşrevi

Devrikebir Refik Fersan

Notanın kaynağı: [https://devletkorosu.com/nota arşivi.html](https://devletkorosu.com/nota_arşivi.html)

Ek: 8

383

HİSAR PEŞREVİ

Devr-i Kebir (J = 108) Dr. Alâeddin Yavaşca

1. HANE 19. 8. 1984. Büyük Çekirge

Notanın kaynağı: [https://devletkorosu.com/nota arşivi.html](https://devletkorosu.com/nota_arşivi.html)